

ZENO, de kleine zilverreiger, aan het werk in het Vlaams natuurreservaat De Zwinduinen en -polders

Colofon

Het Layman's report is een onderdeel van het LIFE-natuurproject ZENO

Redactie

Evy Dewulf, Jean-Louis Herrier, Wouter Mortier, Regine Vanallemeersch,
Hannah Van Nieuwenhuysse

Grafische vormgeving

Patrick Van den Berghe

Datum van uitgifte

maart 2011

Verantwoordelijke uitgever

Dirk Bogaert, Directeur Communicatie ANB
Koning Albert II-laan 20 bus 8, 1000 Brussel

foto cover: Misjel Decler

Deze nieuwsbrief is gratis verkrijgbaar in drie talen (Frans, Engels en Nederlands). U kunt hem aanvragen door een mail te sturen naar evy.dewulf@lne.vlaanderen.be.

Inleiding

Vier LIFE-natuurprojecten (ICCI, FEYDRA, Zilte graslanden aan de Vlaamse kust, en De Uitkerkse polder) hebben al een belangrijke rol gespeeld voor de invulling van het NATURA 2000-netwerk langs onze korte Vlaamse kustlijn. Wetenschappelijke voorbereiding en communicatie met het brede publiek waren essentieel bij het slagen van die projecten. Daarnaast - en zeker niet onbelangrijk - is de vaststelling dat dankzij die Europese projecten er meer duinen door de Vlaamse overheid aangekocht konden worden en er overleg ontstaan is tussen verschillende beheerders, lokale besturen en andere geïnteresseerden.

Dankzij de ervaring en de resultaten van die succesvolle LIFE-natuurprojecten, was de tijd rijp voor een vijfde project, dat de naam ZENO kreeg, de afkorting van Zwinduinen Ecologische Natuurontwikkeling. Het is een project van het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) van de Vlaamse overheid. Het projectgebied is het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en –polders in Knokke-Heist.

Voordat dit natuurgebied beschermd werd als Vlaams Natuurreservaat, werd het in de loop van de 20ste eeuw voor verschillende doeleinden gebruikt. De grijze duinen, duingraslanden en vochtige duinvalleien die er vroeger talrijk aanwezig waren, waren grotendeels overgroeid met struikgewas en gras.

Het goedgekeurde beheerplan voor het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en –polders is de basis voor dit LIFE-natuurproject. De hoofddoelstelling is het herstel en behoud van de natuurlijke habitats van kustduinen en hun overgang naar de polders.

1. Projectgebied

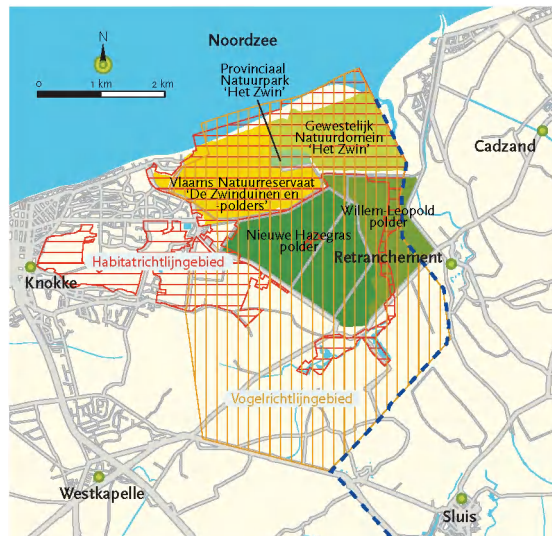
Het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en –polders is een 222 ha groot duin-, bos- en weidegebied. Het ligt tussen de Knokse wijk ‘Het Zoute’ en het eigenlijke Zwin.

De Zwinduinen en –polders zijn een deel van het NATURA-2000 netwerk, omdat het gelegen is in de Speciale Beschermingszone ‘Het Zwin’ in uitvoering van de Europese Vogelrichtlijn 79/409/EEC en, in uitvoering van de Europese Habitatrichtlijn 92/43/EEC, gelegen is in de Speciale Beschermingszone ‘Duinen inclusief IJzermonding en Zwin’.

De Zwinduinen en –polders bestaan in het noorden uit zee-reepduinen. Zuidwaarts gaat het reservaat over in bosgebied. Een grote fossiele strandvlakte, ook wel bekend als de Kleyne Vlakte, die door de bouw van de Internationale Dijk in 1873 afgesneden werd van de zee, bakent het gebied in het zuiden af.

Vanaf de 20ste eeuw hebben menselijke ingrepen serieuze sporen in het gebied nagelaten. Zo vonden verschillende aanplantingen plaats, werd een golfterrein, jumpingsite, vliegveld en kartingterrein aangelegd, en werden tijdens de Tweede Wereldoorlog heel wat bunkers, betonnen wegen en andere oorlogsinfrastructuur gebouwd.

Grote delen van het natuurgebied waren begin 21ste eeuw overgroeid met struiken en grassen, door onder meer het wegvallen van begrazing. De natuurwaarde van de weiden in de Kleyne

Situering van het Vlaams natuurreservaat ‘De Zwinduinen en -polders’, projectgebied van het LIFE-natuurproject ZENO.

Vlakte was door intensief landbouwgebruik (bemesting, gebruik van herbiciden,...) ook erg achteruitgegaan.

Dankzij de goede resultaten van de voorbije LIFE-projecten aan de kust, greep het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) opnieuw zijn kans om een LIFE-natuurproject aan te vragen voor dit natuurgebied. In de loop van 2005 heeft het ANB dan ook bij de Europese Commissie een projectvoorstel ingediend. Het projectvoorstel ZENO werd in het najaar 2006 goedgekeurd.

Dichtgegroeide zandwinningsput in het deelgebied ‘Tobruk’ (foto ANB)

Het LIFE-natuurproject ZENO ging van start op 31 december 2006 en liep tot 31 december 2010.

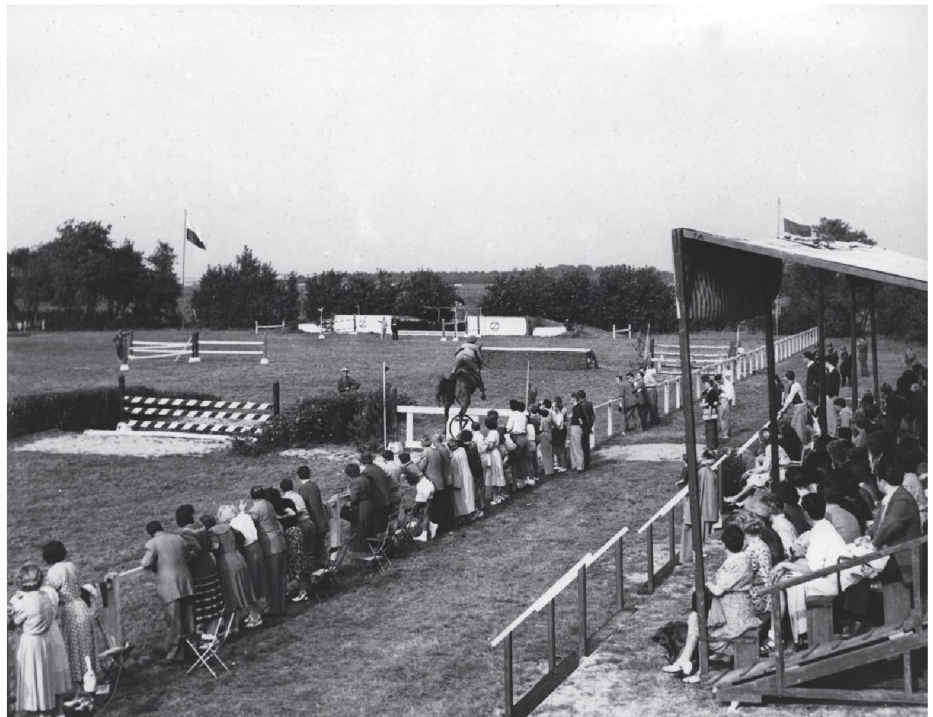
ZENO staat voor Zwinduinen Ecologische Natuurontwikkeling. De naam van het project heeft ook nog een andere betekenis: Zeno is immers het hoofdpersonage van de roman Het Hermetisch zwart van Marguerite Yourcenar, die zich deels afspeelt in de duinen nabij het Zwin.

Zeno, de kleine zilverreiger, is de mascotte van dit natuurgebied. De kleine reiger houdt immers van kreken, zilte graslanden en polderweilanden, en voelt zich dan ook helemaal thuis in de Zwinstreek.

Het budget voor dit natuurherstelproject bedroeg 2 537 060 euro. De helft van dat bedrag werd betaald door het Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse overheid, de andere helft door de Europese Unie.

*Kleine Zilverreiger
Egretta garzetta
(foto Misjel Decler)*

Jaarlijks jumpingevenement in de Kleyn Vlake tot 1960, genaamd 'Concours Hippique' (foto collectie Cnocke is hier)

2. Doelstellingen van het LIFE-natuurproject ZENO

De belangrijkste doelstelling van dit natuurherstelproject was het herstel en behoud van de natuurlijke, typische duinhabitats en hun overgang naar de polders. Die kwetsbare en zeldzame biotopen zijn Europees beschermd en zijn dan ook opgenomen in de annex I van de Habitatrichtlijn. Voorbeelden daarvan zijn de beschermde grijze duinen en vochtige duinvalleien. Het project streeft daarnaast ook naar het behoud of de terugkeer van Europees beschermde amfibieën zoals de boomkikker (*Hyla arborea*) en de kamsalamander (*Triturus cristatus*), en vogels zoals de kluut (*Recurvirostra avosetta*) en de blauwborst (*Luscinia svecica*).

De beheermaatregelen voor de Zwinduinen en -polders zijn beschreven in het goedgekeurde beheerplan. Daarin staat een gedetailleerde beschrijving over hoe de natuur in dit gebied hersteld en behouden kan worden, en hoe dat herstel en behoud verzoend kan worden met de verlangens van de verschillende recreanten (wandelaars, fietsers en ruiters).

Boomkikker (*Hyla arborea*) (foto Vildaphoto co. Yves Adams)

Europees beschermde vochtige duinvalleien (foto ANB)

Een tweede belangrijke doelstelling is de communicatie met de bezoekers en omwonenden. Dit door de organisatie van een infoavond, een informatiebrochure, geleide wandelingen, een tentoonstelling, werfborden, persberichten en een website.

Een derde doelstelling is het uitwisselen van de opgedane kennis en ervaring met andere Europese natuurbeheerders.

Planning van de natuurherstelmaatregelen van het LIFE-natuurproject ZENO (ANB, Copyright Eurosense Belfotop NV, 2008)

3. Concrete natuurherstelacties van het LIFE-natuurproject ZENO

Herstel van vochtige duinvalleien en -poelen

Heel wat aanwezige poelen en vochtige duinvalleien waren overgroeid door struiken en grassen. In kader van dit Europese project werden struiken en bomen verwijderd, werd er geplagd (= het verwijderen van de voedselrijke bovenste bodemlaag) en werden bestaande poelen geschoond en nieuwe gegraven. Op deze

manier werd opnieuw een aantrekkelijk landschap gemaakt voor verschillende typische duinplanten en zeldzame amfibieën zoals de boomkikker, de kamsalamander en de rugstreeppad. Die grootschalige natuuringrepen werden uitgevoerd in het deelgebied de Groenpleinduinen, de Noordelijke Begrazingsblok en Far West.

Herstel van de vochtige duinvalleien in het westen van het natuurreservaat (Far West - December 2009) (foto Misjel Decler)

Plagwerken in de Far West (foto ANB)

Herstel van een duinenpoel in de Noordelijke Begrazingsblok (foto ANB)

Herstel van de natuurlijke duinvegetatie in en rond de oude zandwinningsputten

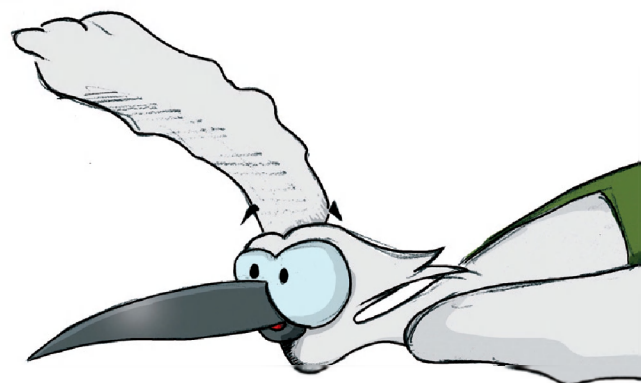
In de loop van de 20ste eeuw werden streekvreemde bomen, meer bepaald zeedennen, geplant in en rond de zandwinningsputten van het deelgebied Tobruk. Door die aanplantingen verdween de oorspronkelijke duinvegetatie en de openheid van het gebied, en ging de biodiversiteit er ernstig op achteruit.

In september 2008 kwam daar verandering in toen er werd gestart met het herstel van dit landschap. Door zeedennen te verwijderen werd er opnieuw een verbinding gemaakt tussen de noordelijke en zuidelijke duingraslanden.

De zandwinningsputten die ernstig verland waren, werden grondig aangepakt. Ze werden opnieuw uitgediept en verbreed. De oevers werden weer minder steil gemaakt. Op die manier ontstonden er opnieuw open waterplassen, waardoor de waterkwaliteit aanzienlijk verbeterde. Dat biedt grote voordelen voor zowel de water- en oeverplanten als voor de lokale fauna. Met die werkzaamheden hopen we vooral om de Europees beschermde kamsalamander (*Triturus cristatus*) en de boomkikker (*Hyla arborea*) een geschikt habitat aan te bieden.

Hersteld terrein in en rond de oude zandwinningsputten in Tobruk (foto Misjel Decler)

Herstel van het microreliëf in de Kleyne Vlake

Het zuidelijk deel van het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en –polders is een oude strandvlakte. Het gebied bestond vroeger uit slikken, schorren en geulen en zag eruit als het huidige Zwin. Door de bouw van de Internationale Dijk in 1872 werd dit gebied afgesloten van de zee. Het oostelijke deel van dit gebied is bekend als de Kleyne Vlake. Het onderging de laatste 100 jaar een waaier aan menselijke ingrepen. De belangrijkste daarvan was de bouw van een vliegveld. Het laatste vliegtuig landde er in 1959: kort erna werd het vliegveld volledig afgebroken. De Kleyne Vlake werd sindsdien gebruikt als polderweide door lokale landbouwers.

Als voorbereiding op het herstel van dit unieke gebied werden verschillende mogelijkheden onderzocht om de Kleyne Vlake opnieuw te vernatten. Die hydrologische studie was een belangrijke voorbereidingsactie van het LIFE-natuurproject ZENO: ze liep van 2007 tot 2009.

In september 2009 gingen graafmachines aan het werk om het originele landschap van de Kleyne Vlake in zijn volle glorie te herstellen. Door het graven van kreken en poelen werden opnieuw natte milieus gecreëerd. Zo worden er opnieuw kansen gegeven aan watervogels (verschillende eendensoorten, ganzen en steltlopers) en aan andere watergebonden dieren en planten.

Kleyne Vlake voor de werken (foto ANB)

Na de werken (januari 2011) (foto ANB)

Verwijderen van oude infrastructuur

In 1929 werd een jumpingsite gebouwd in het westelijke deel van de Kleyne Vlakte. Vanaf dat ogenblik vond jaarlijks de Concours Hippique plaats, een feestelijk zomers evenement. Een van de bekendste deelnemers aan dat toernooi was prins Bernard van Nederland. De jumpingsite was tot de jaren 60 van de vorige eeuw dan ook een belangrijke ontmoetingsplaats. Daarna werd het terrein aan zijn lot overgelaten en lag het er verloederd bij.

In kader van het LIFE-natuurproject ZENO werd het duingrasland dat er vóór de bouw van de

jumpingsite aanwezig was, hersteld. De betonnen springbak werd verwijderd en een duinenpoel kwam in de plaats. De oude kijkheuvel werd afgeplagd, maar is nog steeds zichtbaar in het landschap. Om opnieuw meer licht in dit gebied te krijgen, werden de aangeplante populieren verwijderd en de wilgen geknot. Ook de oude Paardenmarktbeek werd opnieuw zichtbaar gemaakt in de Kleyne Vlakte.

Over het hele natuurgebied werden ook meer dan 17,5 km prikkeldraad en heel wat betonnen palen verwijderd.

Jumpingsite voor de werken met een overbegroeide springbak (foto ANB)

Jumpingsite net na de werken met een nieuwe poel (oktober 2007) (foto ANB)

Begrazingsbeheer

Niet alleen het herstel van de zeldzame habitats was nodig. Het behoud van die habitats door een efficiënt beheer is van even groot belang. Maaien is daar een goed voorbeeld van: met een machine of handmatig wordt er her en der gemaaid en wordt het maaisel afgevoerd. Dat het maaisel niet blijft liggen, is van zeer groot belang, aangezien er vooral gemaaid wordt om stikstof te verwijderen. Zo krijgen planten die veel minder van die stof nodig hebben, kansen om te groeien en te bloeien (netels hebben bijvoorbeeld veel stikstof nodig om te kunnen groeien, terwijl een orchidee die net niet goed kan verdragen). Het voordeel van maai-beheer is dat op een gecontroleerde manier specifieke, zeldzame plantengemeenschappen in stand kunnen worden gehouden. Dat is uitermate belangrijk als het bijvoorbeeld om een plant gaat die in Vlaanderen alleen nog op dat specifieke plekje voorkomt.

In het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en –polders wordt jaarlijks zo'n 75 ha gemaaid. Naast maaien is ook begrazen een perfecte vorm van beheer. Begrazing is de meest natuurlijke vorm van natuurbeheer aangezien er al eeuwen gegraasd wordt.

Vroeger werden de duinen begraasd door vee (koeien, geiten, paarden, ezels en schapen) en konijnen. Door het wegvallen van die begrazing (duinenboertjes trokken weg, myxomatose roeide een groot deel van de konijnenpopulatie uit) in het midden van de 20ste eeuw namen struiken en grassen de bovenhand in het gebied, waardoor de bloeiende duingraslanden en vochtige duinvaleien verdwenen.

Door enkele dieren per hectare in te scharen - maar niet meer dan één à twee per hectare, anders worden er te veel planten opgegeten en vertrappeld - worden heel wat grassen en struiken in toom gehouden en wordt een mozaïeklandschap verkregen. Nog een voordeel is dat via de uitwerpselen van de grazers zaden verspreid worden en zeldzame paddenstoelen kansen krijgen zich te ontwikkelen. In natuurgebieden wordt meestal gewerkt met zelfredzame dieren zoals Shetlandpony's, Schotse Hooglandrunderen, Poolse konikpaarden.

Duinengeitjes in het Noordelijke begrazingsblok (foto ANB)

Die dieren komen niet uit onze streken, maar zijn door hun winterhardheid, zelfredzaamheid en sterke karakter perfecte grazers voor duinen. Onze moderne, al dan niet streekeigen runderen en paarden kunnen namelijk niet meer overleven in de duinen zonder extra verzorging en bijvoeding. Maar in de Zwinduinen en –polders grazen toch oude inheemse en erkende rassen, namelijk de Duinegeit en Vlaams Schaap.

Om deze oude rassen in het gebied te laten grazen, werkt het Agentschap voor Natuur en

Bos samen met het Steunpunt Levend Erfgoed (SLE), een vzw die opkomt voor het bewaren van streekeigen en oude rassen van schapen, geiten, runderen, pluimvee enzovoort.

Het LIFE-natuurproject ZENO heeft vier begrazingsblokken gerealiseerd en één kleine blok behouden, samen goed voor 168 ha. Die zijn te voet toegankelijk. Honden zijn er niet in toegelaten om interactie met de grazers te vermijden.

Schotse hooglandrunderen in de Kleyne Vlakte (foto ANB)

Uitwisselen van informatie

Tijdens de ingrijpende natuurherstelwerken werden werfborden geplaatst. Zo konden de bezoekers telkens lezen wat er aan de hand was en waarom die werkzaamheden werden uitgevoerd. Op de borden werd ook steeds de actuele toegankelijkheid vermeld en stond informatie over de alternatieve routes.

Iedereen was ook van harte welkom op de informatieavond, die op 29 januari 2008 plaatsvond, en waarop bijna 300 mensen aanwezig waren. Ook de informatiebrochure die altijd ter beschikking ligt bij de verschillende ingangen van het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en –polders, de website (www.lifenatuurzeno.be), de vele persberichten, geleide excursies en de tentoonstelling die de hele zomer

van 2010 te bezichtigen was in het toeristisch onthaalcentrum van Knokke-Heist, zorgden ervoor dat het ruime publiek goed op de hoogte werd gehouden van wat er in dit natuurreservaat allemaal gebeurde.

Op 7 oktober 2010 vond een internationale workshop in Knokke-Heist plaats. Voor de middag kwamen experts uit Frankrijk, Nederland, Engeland en België hun ervaring over het beheer van duinen en de overgangen naar polder en schor toelichten. Na de middag was er een plaatsbezoek aan het projectgebied. Er waren een 50-tal deelnemers aanwezig, uit verschillende hoeken van West-Europa. Er werden verschillende contacten gelegd en iedereen was tevreden.

4. Eerste resultaten en conclusie

De vijf LIFE-natuurherstelprojecten aan de Vlaamse kust hebben hun verwachtingen meer dan volbracht. Ze hebben gezorgd voor grootschalig natuurherstel op relatief korte termijn, zoals in de IJzermonding te Nieuwpoort (ICCI) en het Hannecartbos te Koksijde (FEYDRA).

Een bijzondere meerwaarde van die Europese projecten was ook de impact die ze hadden en nog steeds hebben op de dialoog tussen de beheerders en andere belanghebbenden (gemeentebesturen, andere overheidsinstanties, lokale verenigingen enzovoort). Daarnaast hebben die Europese projecten er ook voor gezorgd dat er meerdere duinen konden worden aangekocht. Zo steeg de oppervlakte van natuurreservaten aan de kust van 450 hectaren in 1996 naar 1213 ha in 2010.

Het LIFE-natuurproject ZENO is afgelopen. De laatste grote werkzaamheden werden uitgevoerd in het najaar van 2010. De eerste resultaten zijn hoopvol: er zijn vele relaties ontstaan tussen de beheerders en andere belanghebbenden (gemeente Knokke-Heist, provincie West-Vlaanderen, Natuurpunt vzw, Nederlandse partners ...) waardoor al een nieuw LIFE+-project van start is gegaan in het gebied ernaast (Zwinvlakte), namelijk ZTAR (= Zwin Tidal Area Restoration).

De vele bezoekers zijn zeer enthousiast over het natuurherstel dat in dit gebied op korte termijn gerealiseerd is. Ook de eerste planten die typisch zijn voor duingraslanden en de overgang naar polders, hebben al hun kopje opgestoken. Zo kon je in de Groenpleinduinen in de zomer na de werkzaamheden al een tapijt van strandduizendguldenkruid (*Centaurium littorale*) bewonderen. Bovendien werd tijdens de zomer van 2009 in het deelgebied Far West een in Vlaanderen uitgestorven plantensoort, namelijk duinenrus (*Juncus anceps*), opnieuw ontdekt in dit herstelde natuurreservaat.

In het voorjaar van 2010 zijn ook de eerste boomkikkers er na een lange tijd opnieuw gezien en gehoord. De populatie kamsalamanders is uitgebreid en heeft zich weer over verschillende poelen verspreid.

In het najaar van 2010 waren er in en rond de grote plassen van de Kleyne Vlakte al heel wat kolganzen, scholeksters, wulpen, lepelaars ... aanwezig.

De eerste ZENO-resultaten zijn dus veelbelovend!

Wilt u meer weten of hebt u nog vragen?

Surf dan naar www.lifenatuurzeno.be

of neem contact op met:

Agentschap voor Natuur en Bos
Provinciale Dienst West-Vlaanderen
Zandstraat 255 bus 3
8000 BRUGGE
Tel. 050 45 42 50

www.natuurenbos.be

Simulatietekening van het Vlaams Natuurreservaat De Zwinduinen en polders

